

ГРАМАТИЧНА ОМОНІМІЯ ПРИЙМЕННИКІВ У СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

У статті розглянуто феномен граматичної омонімії (конверсії) прийменників як продуктивне системне явище в сучасній англійській мові. Показано, що прості прийменники є синкретичними лексичними одиницями, здатними омонімізуватися, з одного боку, з повнозначними частинами мови (прислівниками, іменниками, дієсловами), а з іншого – з одиницями морфологічного рівня, префіксами та суфіксами. Системність явища граматичної омонімії унаочнено даними лексикографічних джерел (OALD). Виділено такі системні ознаки прийменників сучасної англійської мови, як широка полісемія, синтаксична незакріпленість, синкретичність. Згідно з одержаними висновками, масштабність явища омонімії та граматикизації службових слів у різних синтаксичних функціях свідчить про процеси зміни структури мови та її подальшої аналітизації. Поглиблене вивчення цієї проблеми сприятиме формуванню чіткіших уявлень про тенденції розвитку сучасної англійської мови та побудови стратегій подальших типологічних досліджень.

Ключові слова: граматична омонімія; конверсія; прийменник; синкретичність; аналітичність; граматикизація, функція.

Типологічні особливості структури сучасної англійської мови зумовлюють значну питому вагу аналітичних способів вираження на різних мовних рівнях: морфологічному, лексичному, синтаксичному. Лінгвісти-типологи, зокрема Е. Даль, П. Традгілл, Р. Келлер, відзначають загальну тенденцію світових мов до аналітизації, спрощення, скорочення надлишковості [5; 13; 16]. Необхідність глибокого вивчення цих механізмів на основі аналізу функціонування частин мови, синтаксичних конструкцій та словотвірних моделей на синхронному рівні визначає **актуальність** пропонованої статті.

Метою цієї розвідки є виявлення ступеня продуктивності граматичної омонімії, або ж конверсії, серед простих прийменників сучасної англійської мови, мовних рівнів, на яких це явище спостерігається, а також виділення системних рис прийменників. Відповідно, **об'єктом** дослідження постають синкретичні лексичні одиниці, що завдяки механізмам граматичної омонімії здатні функціонувати в різних граматичних парадигмах, а **предметом** – моделі граматичної омонімізації простих прийменників на лексичному та морфологічному рівнях.

Одним з основних принципів розвитку сучасних мов є так званий принцип управління надлишковістю (redundancy management – термін, запропонований Р. Келлером [13]). Повідомлення є надлишковим, якщо існує менш складне повідомлення, здатне – в принципі – передати той самий обсяг інформації, тобто якщо на нього витрачено більше комунікативних ресурсів, ніж це теоретично необхідно для його успішної передачі [5, с. 26].

Серед продуктивних у сучасній англійській мові механізмів уникнення надлишковості слід виділити граматичну омонімію, або конверсію, що полягає в

граматичній багатofункціональності лексичних одиниць. Поширеність конверсії свідчить про перехідні процеси в мові, коли відбувається переосмислення традиційного функціонування частин мови. На думку А. Е. Левицького, перехідними (або синкретичними) є слова, які «суміщають у своїй граматичній структурі (у загальному граматичному значенні, морфологічних чи синтаксичних характеристиках) тією чи іншою мірою ознаки двох або більше частин мови» [6, с. 227]. Отже, конверсія є свого роду функціональним зсувом – слово розширює спектр своїх граматичних можливостей, набуваючи нових синтаксичних функцій і стаючи частиною іншої граматичної парадигми. Практична відсутність у сучасній англійській мові флексій, системи відмінкових закінчень та дієслівних відмін, постійна потреба в прозорих способах номінації призводить до появи дедалі більшої кількості багатofункціональних лексичних одиниць, здатних виражати різні лексико-граматичні відношення й належати до різних частин мови. Так звані функціональні омоніми (термін А. Е. Левицького), виступаючи членами різних граматичних парадигм, мають принципово різні конструктивні ознаки (семантичні, лексичні, категорійні, парадигматичні, валентнісні та синтаксичні) [6, с. 227].

Приклади граматичної конверсії масово фіксуються словниками сучасної англійської мови різних типів (тлумачними, перекладними тощо). Традиційними, добре вивченими моделями конверсії є: N→V (a host→to host; air→to air), V→N (to plunge→a plunge; to turn→a turn), ADJ→N (rich→the rich; blue→the blue of his eyes) тощо. Але процеси взаємопереходу різних частин мови, тобто граматичної омонімії, однаково можуть стосуватись і службових частин мови. Крім

того, досить частим, навіть системним явищем сучасної англійської мови є граматична омонімія повнозначних і службових слів, зокрема прислівника і прийменника. Таке розмаїття форм функціональної омонімії відображає процеси живого збагачення мови та зміни її структури [6, с. 228]. Е. Даль проілюстрував чотири різноманітних процеси, які можуть відбуватися з англійськими синкретичними лексичними одиницями (що одночасно здатні функціонувати і як повнозначні, і як службові) на прикладі слів *up*, *down*:

1) Прислівник місця/напряму може розвинутися в прийменник, як, наприклад, англійське *up* у сполучі *up the hill*;

2) Прислівник місця/напряму може бути використаний для творення складного прийменника, як в англійських *into*, *upon*;

3) Прислівник місця/напряму може бути інкорпорований до дієслівного комплексу у функції префікса, як, наприклад, в англійському слові *upgrade*;

4) Сполучення прислівника місця/напряму з простим дієсловом може бути лексикалізоване як цілісна одиниця, як в англійському *grow up* [5, с. 417–418].

Дійсно, спираючись на дані лексикографічних джерел, можна чітко побачити, що більшість простих прийменників (*up*, *down*, *over*, *under*, *in*, *out*, etc.) є омонімічними з іншими повнозначними частинами мови. Причому природа омонімії може бути різною: від класичної, коли омонімічні пари не демонструють жодного семантичного зв'язку до суто граматичної, за умов якої лексеми мають споріднену семантику, але функціонують як різні частини мови з відповідними категорійними та синтаксичними ознаками. Наведемо кілька прикладів з авторитетних лексикографічних джерел. Наприклад, в OALD (Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English) лексеми *over* розглянуто у функціях прислівника (в 11 значеннях), прийменника (у 9 значеннях), іменника, а також префікса, у словниковій статті якого подано 58 слів:

over¹ /'əʊvə(r)/ *adv* ... **1** (indicating movement from an upright position, from one side to the other side, or so that a different side is seen, etc): *He fell-on the ice. Don't knock that vase- ... Turn-the page...*;

over² /'əʊvə(r)/ *prep* **1** resting on the surface of and covering, partly or completely (not, in this sense, replaceable by above): *He spread his handkerchief ~ his face to keep the flies off. Spread a cloth ~ a table...*;

over³ /'əʊvə(r)/ *n* (cricket) number of balls bowled in succession by each bowler in turn;

over- /'əʊvə(r)/ *pref* too (much): ~ -*po'lite*, ~ -*tired*, ~ -*heated*... [15].

Крім того, словник окремо подає ще близько 100 лексичних одиниць із компонентом *over-* (*overact*, *overbear*, *overgrown*, *overlook*, *oversee*, *overturn* etc.). Афіксальну функцію виділено й для лексем *up*, *under*, *in* (функціонує і як префікс (*inborn*, *inbuilt*), і як суфікс (*sit-in*, *teach-in*, *built-in*) тощо.

Ще один приклад широкої граматичної омонімії яскраво демонструє лексема *down*. Поглянемо, як її розроблено в OALD:

down¹ /daʊn/ *n* [U] first, soft feathers of young birds; soft under-feathers of birds (as used for pillows and cushions); fine soft hair, eg the first hair that comes on a boy's face...;

down² /daʊn/ *adv part* **1** (with *vv* of motion) from a high(er) to a low(er) level: *The sun went- . The flag was hauled-at sunset. If you can't jump ~, climb ~. Some kinds of food go ~ (= can be swallowed) more easily than others...*;

down³ /daʊn/ *prep* **1** from a high(er) to a low(er) level: *to run- a hill. The tears ran- her face. Her hair was hanging- her back...*;

down⁴ /daʊn/ *vt* [VP6A] (colloq) bring, put, knock down: *to ~ a player with a tackle; to ~ a glass of beer, empty the glass. ~tools* (of workers) refuse to work, go on strike;

down⁵ /daʊn/ *n ups and ~*, changes in fortune, prosperity, etc: have one's ups and ~s; *the ups and- s of life. have a-on sb*, feel ill-will towards him [15].

Як бачимо, функціонування цієї лексеми охоплює чотири частини мови: прислівник, прийменник, дієслово та іменник. У словнику не виділено окремої словникової статті для *down* як префіксоїда, але ця функція є очевидною з огляду на існування таких слів із цим компонентом, як *downbeat*, *downcast*, *downfall*, *downgrade*, *downhearted*, *downhill*, *downright*, *downstairs*, *downtown* тощо.

Дані лексикографічних джерел дають усі підстави припустити існування ще одного – міжрівневого – типу граматичної омонімії, а саме омонімії службових слів (прийменників) та префіксоїдів. Е. Даль визначає такі елементи як лексичні афікси – «... морфеми, схожі на граматичні афікси тим, що вони можуть бути нескладовими, завжди мають бути прикріплені до певного кореня ... й утворюють відносно закриті класи, однак передають конкретні значення, які в більшості мов світу були б пов'язані з лексичними одиницями або основами» [5, с. 376]. Далі дослідник стверджує, що «таке явище, як лексичні елементи, що виступають у ролі зв'язаних морфем, має цілком загальний характер... Кількість лексичних афіксів у мові може бути доволі значною – приблизно від 200 до 400 одиниць. Вони зберігають не лише конкретне значення, але також і продуктивність, тобто здатність вступати в нові сполучення (хоча самі класи афіксів зазвичай лишаються закритими)» [5, с. 377]. З огляду на це, можемо стверджувати, що граматикалізація охоплює дещо ширший спектр явищ і може включати не лише міжчастиномовну конверсію, але й функціональні омонімічні переходи між одиницями різних мовних рівнів – у нашому випадку службової частини мови та префікса. Підтвердження цій думці знаходимо в такому твердженні про теоретичну важливість лексичних афіксів: «... вони є перешкодою для розповсюдження уявлень щодо «розподілу праці» між різноманітними типами мовних елементів, оскільки показують, що процеси, близькі до тих, що відбуваються під час граматикалізації, можуть мати місце без утворення в результаті граматичних одиниць звичайного типу. Це означає, ... що класична граматикалізація становить частину більш широкого класу процесів граматичних змін» [14, с. 363]. Отже, у світлі проведеного аналізу можемо стверджувати, що префіксоїди на сучасному етапі розвитку англійської мови є перехідними синкретичними одиницями, характерними для мовної системи в цілому. До сьогоднішнім дискусійним залишається питання про морфологічний

статус слів, що містять афіксоїди, а саме чи вони репрезентують афіксальний спосіб словотворення, чи словоскладання.

Отже, як бачимо, прийменники сучасної англійської мови, будучи службовими словами, мають досить прозорі та легкопроникні межі з повнозначними частинами мови (прислівниками, а подекуди й іменниками, дієсловами), з одного боку, та одиницями морфологічного рівня, префіксами й суфіксами – з іншого. Саме тому прийменники та прийменникові конструкції як синкретичні одиниці, що знаменують розвиток мови в напрямі аналітичності, потребують детального вивчення на основі комплексного підходу, аналізу, синтезу та подальшого ретельного лексикографічного опису. Виступаючи в мовленні маркерами найрізноманітніших відношень, прийменники виконують важливу роль як лексико-синтаксичні засоби вираження. Вони реалізують комунікативну функцію мови та відповідають як за формулювання висловлення мовцем, так і за його розуміння реципієнтом.

Специфікою прийменників як класу є те, що, нараховуючи відносно незначну кількість одиниць, вони здатні виражати широкий спектр відношень, формуючи найрізноманітніші просторові та абстрактні ситуації. Тому той самий прийменник може вживатися в необмеженій кількості висловлень, указуючи на різні відношення між позначальним та позначуваним, або ж, за термінологією О. Н. Селіверстової, «референтом» і «релятумом» [8]. Прийменник завжди виступає в мовній ситуації, яка виникає «в результаті координації матеріальних об'єктів та їхніх станів» і становить «сукупність елементів, наявних у свідомості мовця та в об'єктивній дійсності на момент мовлення, що зумовлює певною мірою добір мовних елементів для формування самого висловлювання» [2, с. 358].

Розвиток семантичної багатозначності та поліфункціональності прийменника є цілком закономірним і підкоряється загальномовним законам розвитку й семантичного розгалуження мовних одиниць. Згідно з твердженням В. Г. Гака, первісним значенням більшості простих прийменників є просторове значення [3, с. 129]. Просторове сприйняття світу людиною відіграє важливу роль у мовному членуванні дійсності й неминуче відображається на способах номінації. Щодо семантичної структури прийменника, то просторові відношення можна вважати її прототипічним, базовим елементом, оскільки «всі можливі абстрактні значення прийменника утворюються шляхом метафоричного переходу від простору фізичного до простору ментального» [11, с. 81]. Згідно з концепцією Р. Дірвена, розширення значень прийменника від позначення фізичного простору, через позначення часу, а потім більш абстрактних відношень відбувається не хаотично, а шляхом поступового збільшення ступеня абстрактності, причому «кожне наступне значення зберігає деякий зв'язок із попереднім, що дає змогу пояснити більшість випадків уживання прийменника» [11, с. 83]. Отже, непросторові значення прийменників є не випадковими, а значною мірою мотивованими.

Просторове значення прийменника як одне з первісних, найдавніших його значень також має неоднорідну структуру. У його межах можна виділити цілі семантичні блоки за ознакою статичності/динамічності,

напрямку руху тощо. У цьому аспекті «релевантними для мови вважаються такі характеристики простору, як статичне положення об'єкта в просторі, шлях об'єкта під час переміщення, орієнтація об'єкта в його статичному положенні чи переміщенні тощо» [7, с. 25]. Особливу увагу приділяють «різним можливостям осмислення об'єкта, передусім вторинного орієнтира, стосовно якого встановлюється положення первинного об'єкта, або ж фігури» [7, с. 26], адже рух одного об'єкта стосовно іншого може мати різне спрямування (від чи до нього) і бути скерованим у різні боки. Усе це спричиняє ускладнення системи відношень прийменників, виділення нових значень.

Думки сучасних дослідників щодо лексичного значення прийменника розходяться і часто є діаметрально протилежними: від заперечення наявності в прийменника будь-якого лексичного значення взагалі [10, с. 40] до визнання за ним номінативної функції [4, с. 79]. Згідно з деякими дослідженнями семантики цих мовних одиниць, у них можна виокремити два пласти значення: формально-граматичний, пов'язаний зі службовою функцією прийменника, та власне лексичний [9], або ж загальний синтаксичний, що вказує на «актантну роль» денотата повнозначного слова, та лексичний, що виражає різні типи відношень [8]. Р. В. Болдирев, услід за Е. Т. Черкасовою, виокремлює три пласти значення прийменника: 1) категорійне значення, що «є вказівкою на відношення синтаксичної залежності іменника від інших слів у реченні»; 2) загальні лексичні значення, що експлікують «логіко-сміслові відношення (просторові, часові, причинові тощо) між поєднуваними прийменником словами»; 3) індивідуальні лексичні значення, які вказують на «визначний відтінок цих відношень» [1, с. 34].

Разом зі складністю та неоднозначністю семантики прийменника можемо констатувати, що і його граматичне функціонування в сучасній англійській мові є досить «вільним» порівняно, наприклад, з українською мовою, де прийменник здебільшого має фіксовану позицію перед іменником й утворює прийменниково-відмінкову єдність, що в сполученні з дієсловом становить синтаксему. Окрім прикладів функціонування прийменника в різних типах конструкцій Е. Даля, наведених вище, визначну роль відіграє й позиція прийменника в реченні. Так, у корпусах сучасної англійської мови, наприклад, в ICE (International Corpus of English) введено спеціальну позначку PS (stranded preposition), яка вказує на те, що прийменник здатен переміщуватися в межах речення, не маючи в ньому строго фіксованої позиції:

I very much enjoyed the work that I was involved in
<PS, PREP>

Дійсно, в англійських підрядних реченнях прийменник може або передувати означуваній частині, або вживатися окремо від неї в кінці речення:

a. I want a data source [on which] I can rely;

b. I want a data source [which] I can rely on [12, с. 2].

Отже, системними ознаками прийменників сучасної англійської мови є такі:

1) неоднозначність семантики, розгалужена полісемія, здатність виступати практично в будь-якому контексті та передавати широкий спектр семантичних відношень;

2) відносна «свобода», незакріпленість синтаксичної позиції;

3) синкретичність, здатність корелювати, з одного боку, із повнозначними частинами мови, а з іншого – із морфемами.

Усі перераховані ознаки підтверджують тезу про масштабність явища граматикалізації, що охоплює, як ми спостерегли, не лише різні частини мови (повнозначні та службові), але й одиниці різних рівнів (лексичного та морфологічного). Адже за А. Левицьким, «широта граматикалізації виявляється у відсутності повної відповідності між граматичною формою та категоріями значення» [6, с. 285]. Тобто, далі за автором, функціональна переорієнтація лексичної одиниці веде

до виконання нею непрототипічної функції [6, с. 286], згодом відбувається закріплення цієї функції, і нове слововживання стає фактом мови, зафіксованим у словниках.

Перспективи аналізу. Розвідки у сфері функціонування службових частин мови, особливостей омонімічних міжчастиномовних та міжрівневих переходів, вивчення зон синкретизму на лексичному, морфологічному, синтаксичному рівнях є перспективними та необхідними для формування чіткіших уявлень про тенденції розвитку сучасної англійської мови та побудови стратегій подальших типологічних досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Болдырев Р. В. Предложно-падежное функциональное взаимодействие в русской разговорной речи / Р. В. Болдырев. – К. : Наукова думка, 1982. – 242 с.
2. Гак В. Г. Высказывание и ситуация / В. Г. Гак // Проблемы структурной лингвистики 1972. – М. : Наука, 1973. – С. 349–373.
3. Гак В. Г. Пространство вне пространства / В. Г. Гак // Логический анализ языка. Языки пространств. – М. : Языки русской культуры, 2000. – С. 127–134.
4. Гак В. Г. Типология лингвистических номинаций / В. Г. Гак // Языковые преобразования. – М. : Языки русской культуры, 1998. – С. 310–364.
5. Даль Э. Возникновение и сохранение языковой сложности / Э. Даль ; [пер. с англ.]. – М. : Изд-во ЛКИ, 2009. – 560 с.
6. Левицкий А. Э. Функциональные подходы к классификации единиц современного английского языка : [монография] / А. Э. Левицкий. – К. : КНЛУ, 1998. – 362 с.
7. Маляр Т. Н. Пространственно-дистанционные предлоги и наречия в русском и английском языках / Т. Н. Маляр, О. Н. Селиверстова. – Мюнхен, 1998. – 214 с.
8. Селиверстова О. Н. Взаимодействие лексической и синтаксической семантики в значении предлогов / О. Н. Селиверстова // Коммуникативно-смысловые параметры грамматики и текста. – М. : Изд-во Московского ун-та, 2002. – С. 31–51.
9. Смирницкий А. И. Лексическое и грамматическое в слове / А. И. Смирницкий // Вопросы грамматического строя. – М. : Наука, 1955. – С. 3–11.
10. Суник О. П. Вопросы общей теории частей речи / О. П. Суник. – Л. : Наука, 1968. – 216 с.
11. Dirven R. Dividing Up Physical and Mental Space into Conceptual Categories by Means of English Prepositions / R. Dirven // Natural Language Processing. – London, 1993. – Vol. 3. – P. 73–97.
12. Hoffman T. Preposition Placement in English / T. Hoffman. – Cambridge, 2011. – 297 p.
13. Keller R. On Language Change: the invisible hand in language / R. Keller. – London: Routledge, 1994. – 218 p.
14. Mithun M. Lexical affixes and morphological typology / M. Mithun // Essays on language function and language type dedicated to T. Givon. – Amsterdam : Benjamins, 1998. – P. 357–371.
15. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English (OALD). – Oxford, 2007.
16. Trudgill P. Contact and simplification: Historical baggage and directionality in linguistic change / P. Trudgill // Linguistic Typology, 2001. – P. 372–375.

И. В. Мейзерская,

Киевский национальный лингвистический университет, г. Киев, Украина

ГРАММАТИЧЕСКАЯ ОМОНИМИЯ ПРЕДЛогов в современном английском языке

В статье рассматривается феномен грамматической омонимии (конверсии) предлогов как продуктивное системное явление современного английского языка. Показано, что простые предлоги являются синкретичными лексическими единицами, способными вступать в омонимические отношения, с одной стороны, со знаменательными частями речи (наречиями, существительными, глаголами), а с другой – с единицами морфологического уровня, аффиксами. Системность этого явления подкрепляется данными лексикографических источников. Выделены такие характеристики предлогов современного английского языка, как широкая полисемия, синтаксическая незакрепленность, синкретичность. Масштабность явлений омонимии и граматикализации службовых слов в различных синтаксических функциях свидетельствует о процессах изменения структуры языка и его дальнейшей аналитизации. Углублённое изучение этой проблематики поможет сформировать более чёткое представление о тенденциях развития современного английского языка, а также наметить стратегии дальнейших типологических исследований.

Ключевые слова: грамматическая омонимия; конверсия; предлог; синкретичность; аналитизм; граматикализация; функция.

I. V. Meyzerska,

FUNCTIONAL HOMONYMY OF PREPOSITIONS IN MODERN ENGLISH

Due to the analytical structure and general tendency to redundancy management in Modern English, functional homonymy (conversion) has become one of its important structural traits. The aim of this paper is to look into the productivity of functional homonymy (conversion) of prepositions in Modern English as well as the language levels embraced by this phenomenon. The analysis shows that simple prepositions, such as up, down, over, under, in, out, etc. are transitional units which can be converted into notional words (adverbs, nouns, verbs) on the lexical level, and affixes (both prefixes and suffixes) on the morphological level. The obtained data are verified and illustrated by references to lexicographical sources (OALD). Thus, main features of modern English prepositions have been established, namely: broad polysemy, syntactic stranding, transitional functioning. Transitional character of modern English prepositions is the main idea and one of the most valuable findings of this paper. Regularity of functional homonymy (conversion) and prepositional grammaticalization in various syntactic positions, the prepositions' capability of performing functions of different word classes and acquiring their paradigmatic features demonstrate changes in the language structure and a tendency to its further analytical development. Further analysis is expected to clarify the main trends of language development as well as to work out the strategies and tools for successful study.

Keywords: functional homonymy; conversion, preposition; transitionality; analytism; grammaticalisation; function.